

HET SPARRENGITJE *CHEILOSIA MORIO* NIEUW VOOR NEDERLAND

(DIPTERA: SYRPHIDAE)

Gerard Pennards

Op 24 maart 2012 werden in het Bergherbos in de Achterhoek een mannetje en een vrouwtje *Cheilosia morio* gevangen op wilgenkatjes. De levenswijze van deze zweefvlieg wijkt af van die van de andere *Cheilosia*-soorten. De larve mineert namelijk niet in plantstengels, maar leeft in de harsstromen die ontstaan bij beschadiging van de bast van spar. Daarom wordt hier als Nederlandse naam sparrenegitje voorgesteld. Binnen Europa is de soort tot nu toe bekend van Noord- en Centraal-Europa op plekken waar sparrenbossen voorkomen. Na de eerste vangst in België in 2011 en nu een vangst in Nederland lijkt het er op dat de soort bezig is aan een opmars.

INLEIDING

Binnen Europa is *Cheilosia* het grootste genus uit de familie Syrphidae met ongeveer 175 soorten. Er is echter nog veel onduidelijk en er is nog veel onderzoek nodig om een bevredigende taxonomische indeling binnen dit genus te bepalen (Speight 2010). In dit artikel wordt *Cheilosia morio* (Zetterstedt, 1838) nieuw voor Nederland gemeld.

LEVENSWIJZE

Vrijwel alle beschreven *Cheilosia*-larven leven minerend in kruidachtige planten, waarbij ze vaak gespecialiseerd zijn op één genus of zelfs maar één

soort. Enkele soorten ontwikkelen zich in paddenstoelen. De larven van *C. morio* hebben een unieke levenswijze binnen het genus. Deze mineren namelijk niet in de stengels van kruidachtige planten, maar leven in de harsstromen van spar *Picea*. Schorskevers (Scolytidae) tasten in eerste instantie de bast aan, waarna de larven van *C. morio* de harsstromen op gang brengen door vraat aan het cambium. Hiermee zijn ze dus medeverantwoordelijk voor schade aan productiebossen (Hellrigl 1992). Of de larve echt afhankelijk is van hars of alleen leeft op de bacteriële groei in de hars is niet duidelijk. De soort overwintert blijkbaar als larve en verpopt daarna op de stam aan de rand van de harsstroom. De adulten

Figuur 1. *Cheilosia morio*, mannetje, Bergherbos. Alle foto's John Smit.
Figure 1. *Cheilosia morio*, male, Bergherbos. All photos John Smit.

Figuur 2. *Cheilosia morio*, vrouwtje, Bergherbos.
Figure 2. *Cheilosia morio*, female, Bergherbos.

vliegen in april/mei. Bloembezoek is bekend van *Ranunculus* en *Salix* (Speight 2010).

VERSPREIDING

In oudere sparrenbossen is de aanwezigheid van harsstromen door kevershade groter dan in jongere bossen, dus deze zijn meer geschikt voor *C. morio*. Deze binding aan oudere sparrenbossen is zichtbaar in de Europese verspreiding van sparren. In Centraal-Europa reikt deze verspreiding tot in de Harz en de Vogezen (Farjon 2008), verder zuidelijk vindt men de oudere sparrenbossen alleen in bergachtige gebieden, niet in het laagland. *Cheilosia morio* is vrij algemeen in noordelijke streken (Zweden, Finland, Noorwegen, taiga van onder andere Siberië en Mongolië) en aan de westelijke kant komt ze tot in Noord-Duitsland voor. In 2000 is de soort ook gevonden in Rheinland-Pfalz (Van de Meutter, in druk) en in 2011 in België (Van de Meutter, in druk). Deze en de Nederlandse vondsten duiden mogelijk op een westelijke expansie.

NEDERLANDSE VINDPLAATS

Op 24 maart 2012 bezocht de auteur het Bergherbos in de Achterhoek om vliegen te verzamelen, onder andere voor het Nederlandse barcoding-project van Naturalis/EIS-Nederland. Het Bergherbos is een 1837 ha groot, heuvelachtig natuurge-

bied met een gevarieerd, gemengd loof- en naaldbos. Dit naaldbos werd vooral aangeplant na ongeveer 1930 en bestond uit fijnspar, Japanse lariken en douglasspar. Het gebied ligt op een stuwwal tussen Doetinchem, Didam en 's-Heerenberg. Rond het uitgestrekte bosgebied vindt men akkers en weilanden. Heuveltoppen bieden uitzicht op het glooiende landschap waarbij de Hettenheuvel met 93 meter het hoogste punt is. Op een open plek in het bos stonden verschillende wilgen (*Salix*) in bloei. Deze trokken al een behoorlijk aantal vliegen aan, waaronder de sluipvlieg *Gonia divisa* Meigen, 1826, de blaaskopvlieg *Myopa vicaria* Walker, 1849 en de zweefvliegen *Eristalis pertinax* (Scopoli, 1763), *Eupeodes lapponicus* (Zetterstedt, 1838), *Melangyna lasiophthalma* (Zetterstedt, 1843), *Meliccaeva auricollis* (Meigen, 1822) en *Scaeva selenitica* (Meigen, 1822). Ook werd een aantal *Cheilosia*-soorten verzameld, waaronder *C. albipila* Meigen, 1838 en *C. pagana* (Meigen, 1822). Twee exemplaren, een mannetje en een vrouwtje, waren duidelijk anders. Ze werden beide op katjes van hetzelfde kleine, bloeiende wilgje (Amersfoortcoördinaten 213-435, fig. 5) gevangen, ongeveer vijf minuten na elkaar. Na thuiskomst en voorlopige determinatie leken het een afwijkend vrouwtje *C. bergenstammi* Becker, 1894 (met uiteinden schenen zwart) en een mannetje *C. carbonaria* Egger, 1860 (met heel breed gezicht) te zijn. Zo werden ze opgestuurd naar EIS-Nederland met de opmerkingen zoals hierboven genoemd. Na verdere bestudering werd

Figuur 3. *Cheilosia morio*, gezicht mannetje.
Figure 3. *Cheilosia morio*, face of male.

Figuur 4. *Cheilosia morio*, gezicht vrouwtje.
Figure 4. *Cheilosia morio*, face of female.

eerst het vrouwtje als *C. morio* gedetermineerd door Menno Reemer en na een opmerking van de auteur over het vreemde mannetje van dezelfde datum werd ook deze als *C. morio* herkend.

HERKENNING

Bartsch (2009) onderscheidt twee vormen van *C. morio*, één met kaal gezicht (*C. morio* A) en één met lange haren op het gezicht (*C. morio* B). De Engelse samenvatting meldt dat de soort momenteel in twee soorten wordt gesplitst. De twee Nederlandse exemplaren behoren tot '*C. morio* A', dus met kaal gezicht. De Zweedse beschrijving (Bartsch 2009) laat zien dat het mannetje en vrouwtje er flink verschillend uitzien: het mannetje mat, zwart behaard en met een langwerpige achterlijf (fig. 1) en het vrouwtje meer glanzend, vooral geel behaard en met een breed ovaal achterlijf (fig. 2). In recente identificatiesleutels worden enkele kenmerken genoemd die soms niet kloppen met de Nederlandse exemplaren. Haarto & Kerppola (2007) sleutelen *C. morio* meteen in het eerste couplet van hun *Cheilosia*-tabel uit. Het is in ieder geval in Finland blijkbaar de enige soort met het gezicht onder de antenne-inplan-

ting breder dan een oog. Dit is inderdaad ook een opvallend kenmerk bij de Nederlandse exemplaren, zowel het mannetje als het vrouwtje (fig. 3-4). Dit is een zeer bruikbaar kenmerk en waarschijnlijk ook uniek onder Nederlandse *Cheilosia*-soorten, alhoewel men zich zou kunnen vergissen met soorten als *C. fasciata* Schiner & Egger 1853, *C. latifrons* (Zetterstedt, 1843), *C. semifasciata* Becker, 1984 en (in België) *C. frontalis* Loew, 1857.

Andere vaker gebruikte kenmerken maken de herkenning soms wat lastiger. De randborstels op het scutellum van ons vrouwelijk exemplaar zijn geelwit, terwijl bijvoorbeeld Van der Goot (1981) zegt dat ze zwart zouden moeten zijn. Interessant is dat Van der Goot en Bartsch deze soort uitsleutelen bij zowel de soorten mét haren op het gezicht als de soorten zónder haren op het gezicht. Haarto & Kerppola (2007) melden ook dat de achterrand van het scutellum wel of geen borstels heeft. Bij het vrouwtje uit Nederland zijn de borstels vrij dun en licht gekleurd, waardoor ze niet zo opvallen. De borststukrug van het Nederlandse vrouwtje is gelijkmatig (licht) bestoven, terwijl Van Veen (2004) zegt dat de borststukrug twee doffe

Figuur 5. Vindplaats *Cheilosia morio* in Nederland.
Figure 5. Record of *Cheilosia morio* in the Netherlands.

strepen bestuiving heeft. Van Veen zegt ook dat de thorax en abdomen zwart behaard zijn, maar van dit laatste kenmerk weten we uit Bartsch (2009) dat dit alleen voor mannetjes geldt.

Speight (2010): 'This is probably the *C. scanica* of van Veen (2004), but the identity of *C. morio* as recognised by van Veen is less certain. Haarto and Kerppola (2007a) indicate *C. scanica* is a synonym of *C. morio*, but on what basis is unclear - two different taxa are clearly involved in this confused situation, but their correct names remain to be established.' Speight (2010) scheidt hier zelf ook weer enige verwarring, want in Van Veen (2004) is de naam *C. scanica* niet terug te vinden. In ieder geval is er blijkbaar onduidelijkheid over de taxonomie, die mogelijk dezelfde oorsprong heeft als de twee soorten A en B die Bartsch onderscheidt.

Bij de eerste Belgische vondsten wordt een belangrijk kenmerk voor de herkenning van het mannetje van *C. morio* in het veld besproken, namelijk de wollige, licht reflecterende dichte witte beharing

op het centrale deel van het abdomen (fig. 1). De foto's die door Frank van de Meutter op de website van waarneming.be zijn geplaatst van de eerste Belgische vangst van deze soort lijken inderdaad sterk op de exemplaren uit het Bergherbos.

DISCUSSIE

Met de vangst van *C. morio* (en nog een andere nieuwe *Cheilosia* voor Nederland, door Smit et al. (2012)) komt het aantal soorten in Nederland binnen dit genus op 43. Het totaal aantal soorten zweefvliegen bedraagt nu 330.

Hoe de soort precies Nederland bereikt heeft is niet duidelijk. De auteur heeft in eerdere jaren dit gebied vaak bezocht, ook vroeg in het voorjaar, en deze soort nog nooit aangetroffen (Pennards 2003). Het lijkt er op dat *C. morio* het areaal uitbreidt, ook getuige de recente vangsten in westelijk Duitsland en vorig jaar in België. Wat vermoedelijk van grote invloed is geweest op de verspreiding is de aanplant van sparrenbossen buiten het natuurlijk verspreidingsgebied sinds ongeveer 1800 (Farjon 2008). Hierdoor kon de soort verder naar het westen en het zuiden oprukken. Het lijkt goed mogelijk dat *C. morio* zich verder zal verspreiden in de gebieden van West-Europa met sparrenbossen. Voor Nederland kan men verwachten dat de soort zal opduiken op plaatsen waar voldoende sparrenbossen voorhanden zijn, zoals op de Veluwe en in het oostelijk deel van het land (Drenthe, Overijssel, Friesland en Groningen).

DANKWOORD

Menno Reemer wordt bedankt voor de definitieve identificatie van de soort en aanvullende adviezen, John Smit voor de hulp met het prepareren, het maken van de foto's en het meedenken. Frank van de Meutter ging mij voor in de vangst van deze soort en uit diens nog niet gepubliceerde artikel kon ik verdere informatie putten. Natuurmonumenten en de beheerders van het Bergherbos wil ik danken voor hun toestemming het gebied te kunnen onderzoeken.

LITERATUUR

- Bartsch, H. 2009. Nationalnyckeln. Tvavingar: Blomflugor. Diptera: Syrphidae: Eristalinae & Microdontiinae. – ArtDatenbanken, SLU, Uppsala, Sweden.
- Farjon, A. 2008. A Natural History of Conifers. – Timber Press, Portland, OR.
- Goot, V.S. van der 1981. De zweefvliegen van Noordwest-Europa, in het bijzonder van de Benelux. – KNNV, Utrecht.
- Haarto A. Kerppola S. 2007. Finnish hoverflies and some species in adjacent countries. – Keuruu: Otavan Kirjapaino Oy.
- Hellrigl, K. 1992. Die Fichtenharzfliege *Cheilosia morio* Zett. (Dipt., Syrphidae) als physiologischer Schädling an Fichten in Südtirol. – Anzeiger für Schädlingskunde, Pflanzenschutz, Umweltschutz 65: 33-36.
- Meutter, F. van de, in druk. *Cheilosia morio* (Zetterstedt, 1838) (Diptera: Syrphidae) new to the Belgian fauna. – Bulletin van de SRBE.
- Pennards, G.W.A. 2003. Naamlijst van zweefvliegen (Diptera, Syrphidae) in de Achterhoek met nadruk op het Bergherbos en Montferland, met enige aantekeningen over de aanwezige zeldzame soorten. – De Vliegenmepper 1: 2-10.
- Smit, J.T., E. de Bree & L. van der Leij 2012. Het klitgitje *Cheilosia vulpina* nieuw voor Nederland (Diptera: Syrphidae). – Nederlandse Faunistische Mededelingen 38: 77-82.
- Speight, M.C.D. 2010. Species accounts of European Syrphidae (Diptera). – In: Speight, M.C.D., Castella, E., Sarthou, J.-P. and Monteil, C. (eds.), Syrph the Net, the database of European Syrphidae, Syrph the Net publications, Dublin: 1-286.
- Veen, M. P. van. 2004. Hoverflies of Northwest Europe: identification keys to the Syrphidae. – KNNV Publishing, Utrecht.

SUMMARY

Cheilosia morio new to the Netherlands (Diptera: Syrphidae)

On March 24, 2012 a pair of *Cheilosia morio* (Zetterstedt, 1838) was collected on willow catkins in 'Bergherbos', a forest located in the Achterhoek, in the east of the Netherlands. *Cheilosia morio* differs from other species in the same genus because the larva lives in resin outflows on spruce *Picea*. Within Europe it is a boreomontane species, where large spruce forests are present. The species was recently also caught as new to Belgium in 2011 (Van de Meutter, in press). In Europe it seems to be colonizing the areas in western Europe which have been planted with spruce since the end of the 19th century.

G.W.A. Pennards
Zangvogelweg 124
3815 DP Amersfoort
gerard_pennards@hotmail.com

